

جهان بینی سلطه گرای مدرنیته و ارتباط آن با بحران‌های محیط‌زیستی در جهان

رضا التیامی نیا^{۱*}

eltyam1@yahoo.com

علی حسینی^۲

چکیده

در جهان بینی اسلامی، کل انسان‌ها و طبیعت، با هم بخشی از کل نظام عالم را تشکیل می‌دهند. درحالی که در فرهنگ‌های غربی، فقط انسان‌ها دارای ارزش ذاتی می‌باشند و طبیعت فقط به منزله یک ارزش ابزاری و به عنوان منبع فایده بخش مورد استفاده انسان قرار گرفت. به باور بوم محوری سیاسی، مسایل محیطی زمانی حل می‌شوند که تحولات بنیادی در ایدئولوژی سرمایه‌داری صورت می‌گیرد و یک مردم سالاری واقعی حاکمیت یابد. در این راستا آن ناپیس معتقد است رعایت سنت‌های اخلاقی و مذهبی شرق، می‌تواند ما را در حفاظت محیط‌زیست یاری کند و اینکه در جهان هستی، همه موجودات زنده، جهت زندگی، رشد و شکوفایی، باید از حقوق و ارزش‌های برابر برخوردار گردند و هیچ فردی نجات نمی‌یابد مگر آن‌که همه ما نجات یابیم. انسان‌ها از اجزای طبیعت هستند نه بیرون از آن و یا فوق طبیعت. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نوع انسان‌شناسی و جهان‌شناسی غیرالهی و نگرش و طرز تلقی مبتنی بر نگاه اومانیستی و مبتنی بر حرص و طمع سبب ساز بسیاری از فجایع و بحران‌های محیط‌زیستی است. از این رو، اصلاح نگرش‌ها، باورها و طرز تلقی انسان‌ها از انسان و محیط‌زیست وی در چارچوب نگاه سیستمی دین اسلام می‌تواند بسیاری از معضلات و ناامنی‌های محیط‌زیستی، سیاسی و اجتماعی را رفع نماید.

این پژوهش ضمن بررسی زمینه‌های فکری و فرهنگی تخریب محیط‌زیست در بستر مدرنیته و نیز تبیین دیدگاه‌های فرهنگی، مذهبی و آثار آن‌ها بر اکولوژی و محیط زیست جهانی، به دنبال تبیین و تدوین الگوی محیط‌زیستی اسلامی برای حفظ و تعادل محیط زیست جهانی و منطقه ای می‌باشد. این مقاله اساساً بحثی نظری و بنیادی است و از رویکرد رئالیسم اسلامی و معناشناسی ساختارگرا در انجام این پژوهش بهره جسته است.

کلمات کلیدی: محیط زیست، اسلام، مدرنیته، جهان بینی، نگرش.

۱- استادیار و عضو هیات علمی، گروه علوم سیاسی، دانشگاه یاسوج. * (مسئول مکاتبات)

۲- استادیار و عضو هیات علمی، گروه علوم سیاسی، دانشگاه یاسوج.

مقدمه

نگرانی و آگاهی نسبت به پیامدهای محیط‌زیستی اعمال انسان، باید به قدمت تاریخ باشد. در حدود ۵۰۰ سال قبل از میلاد، افلاطون هشدار داد که کشاورزان یونانی با اجازه دادن به دام‌های خود برای چرای بیش از حد تپه‌ها و نیز با نابود کردن جنگل‌ها، به استقبال بلارفته‌اند. در دهه ۱۶۶۰، جان اولین وقایع نگار سعی کرد تا با انتشار جزوه‌ای تحت عنوان فیومی جیوم، مردم را علیه آلودگی هوا بسیج کند. در این جزوه، وی از ابر جهنمی و غم انگیز زغال سنگ که دایما بر سر مردم است شکایت کرده بود. در طول قرون نوزدهم و هجدهم، حصارکشی پارلمانی منجر به اعتراضات محلی علیه خصوصی‌سازی مراعات و چمن‌زارهای قدیمی شد. در قرن نوزدهم با روند صنعتی شدن، مسایل مربوط به محیط‌زیست به شدت افزایش یافته و اختلافات میان اعتراضات اصولی درباره محیط‌زیست و اعتراضات مبتنی بر منافع شخصی، آشکار گردید (۲). نامگذاری ۲۲ آوریل ۱۹۷۰، به عنوان روز زمین نمادی است از اهمیت روبه رشد جنبش محیط‌زیست. تظاهرات بر ضد جنگ ویتنام و ناآرامی‌های دانشجویی در سال ۱۹۶۸، آگاهی عمومی نسبت به امکان اعتراض در سراسر اروپا را برانگیخت. برخی مسایل مهم محیط‌زیستی ممکن است در ابتدا نتوانند توجه مردم را به اهمیت خود جلب کنند زیرا غیرقابل رویت و نامحسوس بوده و درک آن‌ها مستلزم استدلال‌های انتزاعی است. پرینس این مشکل را به این ترتیب بیان می‌کند:

زمانی که امور، بی‌هیچ ابهامی آشکار می‌شوند، ممکن است برای جبران وضعیت پیش آمده بسیار دیر شده باشد. این است گره کور دنیای مدرن. وقتی که آن را نمی‌بینید و هنوز هم می‌توانید از آن جلوگیری کنید سیاست واقع‌گرا به آن واقعی نمی‌نهد و بنابراین نمی‌توانید کاری انجام دهید و هنگامی که واقعا آن را می‌بینید و به آن توجه می‌شود و می‌توانید عمل کنید، قادر به انجام کاری نیستید چون فرایندهای طبیعی از نقطه‌ای که بازگشتی ندارند گذشته‌اند (۲).

به استثنای مواردی محدود، ملت‌ها و کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا هم اکنون به محدودیت‌های منابع آبی و محیط‌زیستی خود رسیده و یا نزدیک شده‌اند برخی از اقدامات صورت گرفته مثل قیمت‌گذاری بالاتر برای آب کارآمدی را افزایش داده است، با این وجود عوامل دیگری چون تغییرات آب و هوایی، درگیری‌های مستمر، جمعیت زیاد، مصرف‌گرایی و تغییرات شدید آب و هوایی مشکلات این مناطق را پیچیده‌تر ساخته است. نبود تکنولوژی مناسب و مدیریت کارآمد و مناسب برای منابع محدود آب، آبیاری گسترده و غیر اصولی از جمله مشکلات دیگر منطقه است. خاور میانه و شمال آفریقا ۵ درصد جمعیت جهان را دارا می‌باشد. اما تنها صاحب یک درصد آب شیرین جهان است (۳). حدود ۲۰ کشور با دسترسی به آب‌های شیرین تجدیدپذیر داخلی با سرانه آبی زیر ۱۰۰۰ مترمکعب وجود دارد و از این تعداد حدود ۱۵ کشور در خاورمیانه و شمال آفریقا است. تعجب آور نیست که بیش‌تر تاریخ و فرهنگ منطقه، نقش مسلط آب را به عنوان عامل محدود کننده در توسعه انعکاس می‌دهد (۴). در سال ۹۰ به ازای هر نفر ایرانی در داخل کشور ۰/۹۳ تن معادل نفت خام انرژی مصرف می‌شد که ۵ برابر هند و پاکستان، دو برابر چین و ترکیه و ۰/۶۸ بیش‌تر از متوسط مصرف سرانه انرژی در جهان است. سطح رفاه و برخورداری مردم جامعه نشان می‌دهد این میزان مصرف انرژی بسیار بالاست و به‌طور نمونه با توجه به سطح بالای رفاه اجتماعی و توسعه صنعتی در کره جنوبی و ژاپن مصرف سرانه انرژی آن‌ها ۰/۲۶ درصد از ایران بیش‌تر است. در سال ۹۰ شاخص شدت مصرف انرژی در ایران ۶۱۹ و نیم تن معادل نفت خام بر میلیون دلار بود که ۹ برابر ژاپن و نروژ، ۷ برابر کشورهای نوظهور و در حال توسعه OECD، ۵ برابر ترکیه، ۳ برابر عربستان و ۴ برابر متوسط شاخص شدت مصرف انرژی دنیاست و نابسامانی ملی در بخش انرژی داریم. به این معنا که مصرف ایرانیان شش برابر جهان است و یا این‌که در بحث انرژی میزان مصرف برق در ایران ۳ برابر، در آب ۲ برابر، در بنزین ۶

پدیده‌ها از قدرت او سرچشمه می‌گیرند. در هر حال دوگانگی مشخصی میان قوانین حاکم بر جامعه انسانی که دارای ویژگی‌های اخلاقی است و قوانین حاکم بر طبیعت وجود ندارد. هر دو از حقیقت واحد الهی سرچشمه می‌گیرند (۶). به دید ما مدرنیته همانی است که هگل عصر جدید یا عصر مدرن نامید و هابرماس نیز تحت تاثیر هگل آن را مفهوم تاریخی نام نهاد. برخی مدرنیته را یک تمامیت می‌دانند که از مجموعه‌ای تشکیل شده و در یک چارچوب کم و بیش همبسته عمل می‌کند و تمدن مدرن به نوعی هماهنگ، چندگانه، پر تضاد و در نوسان است. لذا خصوصیت اصلی مدرنیته تاریخی بودن و دیگری تام بودن آن است. اما این موارد برای درک خصوصیات کامل مدرنیته کافی نیست پس مدرنیته با تمدن‌های دیگر چه فرقی دارد، فرق اساسی مدرنیته با تمدن‌های دیگر این بود که از انسان یک تعریف جدید عرضه کرد و چون انسان را به گونه دیگر تعبیر نمود و برای غیرانسان (طبیعت) نیز معنای ویژه‌ای ساخت لذا بیش از همه همین خصوصیت یعنی تعریف جدید از انسان بنیان مدرنیته را تشکیل می‌دهد و سایر خواص مدرنیته در هنر، علم، فلسفه جغرافیا، سیاست، اقتصاد و تکنیک تنها از طریق فهم درست و سنجیده این تعریف قابل درک است (۷). انسان در فضای تمدن مدرن از حاشیه به مرکز کشیده شد و این انسان، مدرنیته را پیروزی خردانسانی بر همه باورهای دینی، اسطوره‌ای و فلسفی تعریف نمود (۸).

محققان عصر رنسانس به درستی دو گونه شناخت از انسان‌گرایی را از یکدیگر متمایز ساخته‌اند نخست برنامه آموزشی و فکری این عصر است که به مطالعه علوم انسانی موسوم شد و دیگری پیدایش ارزش‌هایی بود که با شناختن انسان به عنوان معیار ارزیابی همه اشیاء و پدیده‌ها و قرار دادن وی در مرکز عالم کاینات رواج یافت. ویژگی رنسانس یعنی مدارا شامل غیراروپائیان نمی‌شد نفرت مدعیان انسان‌گرایی غربی از اسلام مایه شگفتی است چون تعریف اسلام از انسان به عنوان مخلوقی تسلیم محض اراده الهی با تصویر انسان پرومته‌ای یا انسان تیتانی عصر رنسانس و مدرنیته در تضاد است نخستین ویژگی انسان‌گرایی غربی و مدرنیته این است

برابر، در گاز ۳ برابر میانگین جهانی انرژی مصرف می‌شود که به‌طور کلی می‌توان گفت به‌طور متوسط ایران حدود چهار برابر میانگین جهانی انواع انرژی‌ها را مصرف می‌کند (۵).

این مقاله به دنبال پاسخ به این سوال است که ریشه‌های اصلی بحران‌های محیط‌زیستی کدامند؟ به نظر می‌رسد مشکلات محیط‌زیستی به معنای کامل آن به دلایل ابعاد فکری، معنوی و بحران عمیق ایدئولوژیکی و اقدامات و عملکردهای مختلف انسانی در حوزه‌های مختلف در یک فرآیند مستمر است که باعث زوال محیط‌زیست شده است.

روش پژوهش

روش شناسی و روش تحقیق مبتنی بر این نگاه است که برای استدلال قوی کردن، استفاده از اطلاعات جامع و چند جانبه ضروری است. روش جمع آوری اطلاعات این پژوهش، استفاده از روش‌های کتابخانه‌ای و اسنادی است. روش تحلیل مطالب کیفی است. از آن جا که مطالعه مسایل و موضوعات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی و ارزیابی اندیشه‌ها، اراده‌ها، جهان بینی و ظرفیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی یک جامعه با روش اثبات‌گرایی ممکن نیست و اگر هم انجام شود باعث مصالحه و فدا کردن بسیاری از ارزش‌ها و حقایق می‌شود، لذا در این تحقیق رویکردهای گفتمانی و معناگرایانه مورد استفاده قرار می‌گیرند (معناشناسی ساختارگرا) و با کمک این روش‌شناسی به فهم مسایل پرداخته شد.

ادبیات نظری

در بینش اسلامی این اعتقاد وجود دارد که نظام طبیعت به حکم حکمت خداوند از مثل اعلای کل وجود در نظام الهی سرچشمه می‌گیرد، الگویی که به بیان قرآن به قلم و لوح محفوظ تعبیر شده است. نظام طبیعت از نظامی که بر قلمرو الهی حاکم است منشا دارد و منعکس کننده آن است بنا به فرموده قرآن کریم هرچیزی بر اساس میزان ملاکی خلاق شده و به بیان دیگر هر شی‌ نزد خدا میزانی دارد. لذا همان قدرتی که جهان طبیعت و قرآن را آفرید، منشاء نظم و هماهنگی و تعادلی است که در کل آفرینش مشاهده می‌شود. میزان اشیا و

که انسان را وجودی مستقل و دنیوی می‌داند که دیگر پیوندی با کل عالم مسیحیت و اسلام ندارد بشر جدید در چارچوب این دیدگاه، با ایمان به خدا و آخرت تعریف نمی‌شود (۶).

شکویی نتایج تسلط سوژه بر ابژه و عقلانیت ابزاری عصر مدرنیته را در چهار مورد زیر خلاصه می‌کند طبیعت به منزله دشمن انسان، جنبه مذهبی دادن به اقدامات انسان مدرن یا توجیه مذهبی اقدامات خود، خلاصه کردن طبیعت در جنبه اقتصادی آن و جنبه روان‌شناختی دادن به طبیعت (۱). دیدگاه سکولار، فرم‌ها و اشکال مختلف خطرات محیط‌زیستی را به رشد اقتصادی نسبت می‌دهد و معتقد است تعداد فزاینده کارخانجات تولید کننده و انتشار دهنده دود در مقیاس وسیع عامل اصلی بحران می‌باشند. سوزاندن نفت، گاز، زغال در صنعت نیرو و میلیون‌ها انگیزه اولیه، تولید کننده میلیون‌ها تن گاز سمی از جمله دی اکسید کربن، انواع مخفف نیتروژن و سولفور است. زباله‌های صنعتی حاوی اسید بوده و این مواد و مواد مذاب دیگر در حال آلوده کردن آب است و این باعث بیماری‌ها و نیز تهدید کننده گونه‌های مختلف در آب است. قطع گسترده و بزرگ مقیاس جنگل‌ها در سراسر جهان تهدید کننده آلودگی هوا است. اما واقعیت نشان می‌دهد که این یک تحلیل و ریشه یابی ناقص است. نقش اصلی در سبک زندگی، انحراف بازار و نقش لابی‌ها است. فرهنگ غربی مصرف‌گرایی را به عنوان یک سبک زندگی تعالی بخشیده است بانک‌ها، تلویزیون، سینما و فعالیت‌های تبلیغاتی در شروع و تشدید این سبک زندگی نقش مهمی دارند در نتیجه مصرف بیش‌تر، تقاضای بیش‌تر برای منابع طبیعی را در پی دارد لذا سیستم کلی حیات در تامین این تقاضا ناتوان است و دلیل بعدی این که میزان آلودگی تولید شده بیش از ظرفیت جذب و احیای اکوسیستم است. سیستم بازار هم هزینه‌های اجتماعی تولیدات و درآمدهای خود را در فعالیت اقتصادی دخالت نمی‌دهد و لابی‌گری هم بر قانون‌گذاران در مسیر قانون‌گذاری و در زمینه وضع قوانین برای حفظ محیط زیست فشار می‌آورد. استدلال آن‌ها این است که وضع قوانین محیط‌زیستی هزینه را بالا می‌برد و تقاضا را کاهش می‌دهد (۹).

باوجود تکنولوژی‌های موجود، بازنگری در جهان‌شناسی و انسان‌شناسی بر اساس ادیان هزاره و بازگرداندن قداست و نظم طبیعی به محیط زیست ضروریست. بواسطه وجود نوعی غایت‌نگری متعالی در این اندیشه، امکان حیات جامعه مثبت-اندیش و فاعلان اخلاقی نیکوکار و ضمانت عدالت در مدیریت منابع زیستی تامین می‌گردد. برخلاف نظر مخالفان نقش مثبت دین در حل بحران‌های محیط‌زیستی، رویکرد اصلی این پژوهش آن است که دین، نقش مثبتی را در کنترل بحران محیط‌زیستی ایفا می‌کند و فرامین دینی و جهان‌بینی دینی را عامل کنترل بحران‌های محیط‌زیستی دانسته و سکولارشدن جوامع و گسترش انسان‌گرایی افراطی را عامل بحران می‌دانند. از گزینه‌های پیشنهادی متفکرین برای حل بحران‌های محیط-زیستی بازگشت به دامن ادیان و سنت‌های هزاره است که با آموزه‌های الهی و ماورائی طی قرون متمادی به طبیعت قداست و نظم پایدار و به انسان امکان استفاده پایدار بخشیده بودند (۱۰).

در تبیین فرهنگ مدرنیته می‌توان گفت که این فرهنگ مادی و سود محور است و این اندیشه به انسان‌ها و کشورها دیکته می‌کند که خداوند نباید در امور زندگی دخالت کند و جدایی خداوند از طبیعت، جدایی خداوند از امور اقتصادی و سیاسی را تبیین و نهادینه ساخته است. آقای سلیم معتقد است که مدرنیته دعوت به آزادی مطلق از جمله آزادی ثروت و مالکیت و آزادی کامل شخصی و عدم پاسخگویی دارد. مدرنیته نهادینه کرده است که شادی انسان از طریق تحقق حداکثر سهم انسان از لذت و رفاه محسوس حاصل می‌شود و معیار اصلی کسب سود و لذت است هر کس بیش‌تر مصرف کند پیشرفته‌تر می‌باشد فرهنگ جدید مشکلات اقتصادی پیش روی بشر را به کمبود کالا و خدمات نسبت می‌دهد حکومت را به عنوان ابزاری برای حفاظت از آزادی‌ها دانسته و انسان را موظف می‌کند تابع این قانون و فرهنگ باشد. لذا این فرهنگ حاوی بذر مشکلات در تمام جنبه‌های حیات انسان و از جمله تخریب محیط‌زیست است و با این بنیان‌ها راه را برای شکل‌گیری فردگرایی هموار کرده است (۱۱ و ۱۲).

در سال ۲۰۰۰ به ۲/۷ میلیون تن در سال ۲۰۰۷ ذکر می‌کند و فروش سهمیه CO₂ در سال ۲۰۰۶ را ۳۰ میلیارد دلار و در سال‌های ۲۰۰۰ و ۲۰۰۸ تا ۱۱۸ میلیارد دلار ذکر کرده است. لذا به رغم رکود و بحران اقتصادی در جهان، تجارت در CO₂ رشد یافته است (۱۴).

مدرنیته به مثابه تمامیت

به نظر می‌رسد مدرنیته یک تمامیت است. اجزای پراکنده آن در هنر، علم، فلسفه، سیاست و اقتصاد در کنار و همراه هم، هیئتی موزون و هماهنگ، و منظومه ساختاری همگون را تشکیل می‌دهند. عصر مدرن، عصری است که از ابتدای هستی تاریخی و فکری‌اش با مفهوم سلطه و فرمانروایی آمیخته شد. چهار مفهوم سلطه در مدرنیته عبارتند از سلطه بر خود، تسلط بر طبیعت، تسلط بر انسان و تسلط بر جهان (۷).

موسسه جهان طبیعت برآورد نموده است که رفتار مصرفی انبوه توسط انسان در حدود پنج درصد در سال در حال رشد است و این روند کاهشی معادل یک سوم در منابع اکولوژیکی جهان از دهه ۱۹۷۰ فراهم ساخته است. این فرایند به طور حتم رفاه و سلامت انسان را تحت تاثیر قرار می‌دهد زیرا این برخلاف قانون خلقت بوده و نمی‌شود انسان‌ها را بر مبنای شهوت و امیال افراطی آن‌ها تربیت نمود. به طور کلی فرهنگ انسانی، روابط اکولوژیکی، جغرافیا و سیاست‌ها، برچشم انداز و وضعیت بهداشتی و رفاه مردم تاثیر می‌گذارد، لذا نمی‌توان مشکلات را به ستم ارثی نسبت داد. افراد زیادی در جهان به طور غیرمنتظره و ناگهانی در نتیجه برخوردهای مسلح، نبرد داخلی، نقض گسترده حقوق بشر، بلایای طبیعی و انسان ساخت مجبور به ترک خانه‌های خود شده‌اند. جنگ‌های آب، دسترسی به انرژی، مهاجرت‌های محیط زیستی و برخوردهای داخلی در مقوله امنیت محیط‌زیستی می‌گنجد. از طریق این مفهوم تاثیر تهدیدات محیط‌زیستی بر رفاه انسانی، بقای انسانی، بهره‌وری و امنیت انسانی مشخص می‌شود. آمارها نشان می‌دهد که تهدیدات و تغییرات محیط‌زیستی در طول دهه ۱۹۹۰ حدود ۲۵ میلیون نفر را آواره کرده است و ۲۰۰ میلیون نفر سرانجام در

بحران غذایی، مالی، اقتصادی و امروز هم بحران محیط‌زیستی زاینده نظام سرمایه‌داری است در اثر اندیشه امروز این نظام شاهد فقر و گرسنگی میلیون‌ها فقیر و گرسنه و در عین حال قدرتمندی افراد محدود برای مالکیت بر منابع و دارایی نامحدود و غیرقابل تصویر هستیم و بسیاری از کشورهای اسلامی و جهان قادر به تامین نیازهای ابتدایی جمعیت خود نیستند بیش از ۱/۳ میلیارد نفر به آب آشامیدنی سالم دسترسی ندارند و هرساله ۱۴ میلیون کودک بر اثر گرسنگی می‌میرند (۱۳). پیمان نامه کیوتو و کنپهاگ ۱۵، معضل محیط‌زیست را به مسأله عرضه و تقاضا محدود کرده است. سیستم تجارت و کاهش گازهای گلخانه‌ای بخش یکپارچه و ضروری پیمان کیوتو است. کشورهای عضو این پیمان می‌بایست مقدار انتشارات کربن خود را کاهش دهند و بند اصلی پیمان نامه‌های کیوتو برنامه تجارت و کاهش انتشار آلاینده‌های اروپا در کنفرانس آب و هوایی در کنپهاگ است. کشورها موظف به کاهش و استانداردسازی مقادیر CO₂ شده‌اند و می‌توانند سهم خود را به شرکت و کشور دیگری بفروشند چون دیگر شرکت‌ها برای افزایش تولید نیاز دارند. لذا طبق این پیمان‌ها CO₂ تبدیل به کالا شده است و قیمت آن نیز طبق اصل عرضه و تقاضا و منافع غرب تعیین می‌شود. اقتصاددان سابق جهانی آقای نیکلاس استرن^۱ می‌گوید بزرگ‌ترین ناکامی بازار و ناکارآمدی پیمان‌های بین‌المللی را شاهد هستیم زیرا این توافق‌نامه‌های آب و هوایی که برای نیروهای بازار جهت حل مشکلات محیط‌زیستی ایجاد شده‌اند به شرکت‌ها حق مالکیت جهت آلودگی داده‌اند و در واقع حقوق مالکیت برای ایجاد آلودگی را خصوصی کرده‌اند. این کار برای بیش‌تر کشورها و صنایع آلوده کننده غرب سودمند است. زیرا به گفته نیکلاس استرن آلودگی توسط شرکت‌های خصوصی ایجاد و فروخته می‌شود لذا CO₂ تبدیل به کالا یا محصولی در بازار شده که آن را بازار کربن می‌نامند. گزارش منتشر شده از کربن پوین^۲، انتشارات کربن را از ۱/۶ میلیون تن

۱-Nikolas stern

۲-poin carbon

طراحی شهری به این امر دامن زده است. مقدار فضای سبز، جهت‌گیری در مقابل بادهای مسلط، اندازه نزدیکی ساختمان‌ها، و جنبه‌های دیگر طراحی و تهویه هوا تعیین کننده این مهم می‌باشد که چه تعداد مرگ و میر در طول یک موج گرما داریم. شهرهای بزرگ محل تجمع بتون، بناها، فولاد و ایجاد یک جزیره داغ را نشان می‌دهند. گرمایی که آن‌ها در طول روز جذب می‌کنند به طور محلی در شب کاهش می‌یابد ولی این کاهش در حومه‌های جنگلی و از طریق محروم کردن ساکنان شهری رخ می‌دهد و خیابان‌ها در حکم مکنده هوای خنک عمل می‌کنند که پیامد آن در سطح فردی این است که بزرگ سالان و کودکان و افراد مریض بیش‌تر در معرض مرگ و میر قرار می‌گیرند. شهرهای لندن، توکیو و بسیاری از شهرهای بزرگ مراکز بسیار خطرناک در طول موج گرما می‌باشند لذا موج گرما و تاثیرات آن از این زاویه هم قابل تامل است (۱۶). سیاست‌ها و رفتارهای دولتی و فردی در جوامع مدرن امروزی نیز بسیار حادثه‌ساز شده‌اند. بسیاری براین باورند که درجهان مدرن صاحب اختیارات مطلق بوده و رفتار دلخواه خود را درپیش می‌گیرند. اما امروزه محققان آثار اکولوژیکی و بهداشتی اقدامات چنین جوامع و افرادی را به اثبات رسانده‌اند. سیگار کشیدن یک رفتار فردی است ولی نتایج زیر را بر سلامت فرد و جامعه تحمیل کرده است: سرطان ریه، بیماری‌های تنفسی، قلبی، انسداد خونی و رگ‌های خونی. مصرف الکل یک رفتار فردی است اما نتایج مصرف آن صدمات و آسیب‌های جاده‌ای، سرطان دهان، مری و حنجره، سرطان سینه در زنان، سرطان جگر، صدمات مغزی، افزایش فشار خون و حملات قلبی هستند. رفتارمدرن دیگر کاهش فعالیت فیزیکی است که منجر به افزایش وزن، اختلال در متابولیسم بدن، تغییرات خلق و خوی انسان‌ها شده است، رژیم غذایی و چاقی که به گسترش بیماری‌های قلبی، سرطان سینه و کولون، دیابت بزرگسالان، تصلب شریان‌ها در سرخرگ‌های مغزی و قلبی شده است، روابط ناسالم جنسی که به باروری ناخواسته و سقط جنین و بیماری‌های عفونی‌را موجب شده است لذا تغییر رفتارهای فردی نیز از آثار دیگر تغییرات محیط‌زیستی در بعد جهانی

خطر جابجایی قرار می‌گیرند. آمار دیگری نشان می‌دهد که تاثیر مخرب آب و هوا موجب آوارگی و جابجایی یک میلیارد نفر تا سال ۲۰۵۰ می‌شود. آوارگان محیط‌زیستی در نتیجه این تغییرات وارد تجارت موادمخدر، جرایم سازمان یافته، قاچاق انسان، مهاجرت غیرقانونی، رادیکالیزه کردن گروه‌بندی‌های قومی، شتاب بخشی به برخوردهای درون این کشورها می‌شوند. با جهانی شدن، این تهدیدات شتاب می‌گیرند (۱۵).

در دوران مدرنیته، دنیا دوستی به حالت طبیعی بشر درآمد و آخرت دوستی متداول در مسیحیت مورد تحقیر قرار گرفت بشر دنیوی به عنوان انسان متعادل شناخته شد نه انسان رانده شده از کمال بهشتی خود. از دیگر ویژگی بشر جدید اعتقاد به اصالت فرد و عقل‌گرایی وی بود. فردیت و ذهنی‌گرایی به بهای فداکردن هویت جمع تمام شد تا جایی که بشر متجدد، خود را از همه اعضای تمدن‌های دیگر متفاوت احساس کرد. خردگرایی نیز به معنی تکیه بر خرد مستقل از وحی و نیز شعور و پذیرش خرد به عنوان بالاترین و تنها مرجع نیل به حقیقت رواج یافت. تفکر و شعور و حکمت به نفع خردگرایی ابزاری کنارگذاشته شدند لذا بشر جدید به عنوان موجودی صاحب عقل و مستقل از خدا و آماده فتح زمین، شناخت تازه‌ای یافت. انسان‌گرایی جدید با شک‌گرایی بی‌حد و حصر نیز همراه بود. برداشت تازه ای آزادی رواج یافت. آزادی به معنی استقلال از عالم معنوی و قدسی ادیان الهی و نیز آزادی از محدودیت‌های نفس و بندهای علایق مادی تفسیر شد. این ویژگی که شاخص بشر جدید است عمیق‌ترین تاثیرات را در تخریب محیط‌زیست به همراه داشت. در نتیجه نیروی نامحدود یک تمدن به طور کامل به عالم ظاهر هدایت شد تا عالم طبیعت را با آزادی کامل و بدون هیچ گونه محدودیت معنوی شکل دهد. لذا انهدام محیط‌زیست و طبیعت در کانون فعالیت‌های خستگی‌ناپذیر بشر جدید قرار گرفت طبیعتی که بشر دیگر نمی‌توانست با آن زندگی کند بلکه با حداکثر تهاجم نسبت به آن عمل کند تا بتواند آن را تغییر دهد و متحول سازد (۶). در عرصه سلامت انسانی اثرات تغییرات آب و هوایی نیز قابل توجه می‌باشند. امواج گرما امروزه در شهرها قربانی می‌گیرد علاوه بر این

بشریت بر جای گذاشته‌اند. تمدن‌های مصر، بین النهرین، میان، و یکی اینگها در گرینلند و اروپا همه دچار تغییرات شدید آب و هوایی شده و پیامدهای ناگوار آن را تجربه کرده اند (۱۹). پدیده ال نینو دربرگیرنده نوسانات طبیعی در جریان‌ات استوایی آب‌های سطحی گرم و مرطوب در سراسر اقیانوس آرام است این جریان‌ات از شرق به غرب می‌وزند. اما در برخی دوره ها، این جریان گرم و مرطوب به سمت شرق می‌وزد و با خود باران‌های سیلابی و خسارت به بار می‌آوردن وقتی آب‌های گرم اقیانوس آرام به سمت شرق بوزد موجب افزایش سه تا چهار درجه سانتی گراد دما می‌شود و باعث توقف و تحت فشار قرار دادن و سرکوب جریان‌ات تغذیه کننده بالارونده برای ماهی‌گیران ساحلی می‌شود. در ضمن بخش‌های وسیعی از جهان کم ارتفاع و کم عرض غرب اقیانوس آرام از شرق استرالیا تا شمال شرق برزیل خشکسالی را تجربه می‌کنند. از حوادث ال نینو پی به تاثیرات تغییرات آب و هوایی بر جوامع انسانی می‌بریم (۲۰).

برای ارزیابی تغییرات آب و هوایی و آثار و شدت آن‌ها ما به حادثه آب و هوایی ال نینو در سال های ۱۸۷۷-۸ اشاره می‌کنیم. بر اثر این حادثه ۱۰ میلیون نفر در شمال چین جان خود را از دست دادند در طی این حادثه قحطی هند را هم دربرگرفت. هاریکان‌های بزرگ تاهیتی را لرزانده است. در تابستان آن سال تب زرد پشه، جنوب آمریکا را تحت تاثیر شدید خود قرار داد و عوارض انسانی و اقتصادی شدیدی ایجاد کرد. در شهر ممفیس و تنی سی ۲۰۰۰۰ نفر از مبتلایان به این بیماری فوت کردند. حوادث ال نینو در سال ۱۹۸۲ نیز به وقوع بیماری‌های واگیردار و اسهالی و بیماری‌های تنفسی منجر شد و مرگ و میر زیاد را در پرو و بولیوی ایجاد کرد و سیلاب در شاخ آفریقا هم‌زمان با وقوع ال نینو ۱۹۹۷-۹۸ همراه با طیف گسترده‌ای از مرگ و میرها بر اثر بیماری‌های و آب‌های آلوده حادثه ساز شد و میلیون‌ها هکتار از جنگل‌های اندونزی را در کام آتش فرو برد. دود و بخار شدیدی در آسیای جنوب شرق ایجاد شد و بیماری‌های تنفسی و مرگ و میر شدت گرفت. حادثه ال نینو در سال ۱۹۹۰ نیز در

است (۱۷). تخریب محیط‌زیست یعنی تخریب زیستگاه انسان. با شروع انقلاب صنعتی، تسلط انسان بر طبیعت بیش‌تر شد و به موازات آن تخریب محیط‌زیست نیز سرعت گرفت. دخل و تصرف لجام گسیخته انسان در محیط زیست و بهره‌کشی بی‌حد و حصر او از منابع طبیعی در یک قرن گذشته منجر به وقایع و فجایع زبان‌بار بی‌شماری در زمین شده است. جهان، امروزه شاهد مسایلی مانند تغییرات آب و هوایی و گرم شدن کره زمین در اثر تشدید اثر گلخانه‌ای، سوراخ شدن لایه ازن، فقر و گرسنگی، تخریب جنگل‌ها و مراتع، انباشت پسماندهای خطرناک و انتقال برون مرزی آن‌ها، کاهش تنوع زیستی و افزایش گونه‌های در معرض خطر، افزایش سوانح طبیعی مانند سیل و طوفان، خشک‌شدن تالاب‌ها، از بین رفتن زیستگاه‌ها، بیابان‌زایی، باران‌های اسیدی، گسترش ریزگردها، آلودگی منابع آب‌های سطحی و زیرزمینی و بحران‌های انرژی در سطوح مختلف بین المللی و ملی است (۱۸).

نتیجه‌ای که از تاثیر مدرنیته و انسان‌گرایی غربی می‌توان گرفت این است که نگرش اومانستی بشر جهانی را تجسم می‌بخشد که نهایتاً فاقد مدار و مرکز است زیرا قرار دادن بشر در مرکز آفرینش، خود در حکم انکار وجود یک مرکز است. اومانسیم ضرورتاً به غیردینی کردن هرچه بیش‌تر بشر و نهایتاً به تنزل او به مقام انسانی منجر خواهد شد، زیرا برای انسان واقعی بودن باید به قلمرو فوق بشر پرواز کرد اگر بشر به بشر بودن راضی شود سرانجام او سقوط به مقام مادون انسان است (۶).

معضلات محیط‌زیستی منطقه‌ای

از دلایل مهم جنگ‌ها و ناامنی‌ها و قحطی‌ها در آفریقا به خصوص سوماتالی و اتیوپی تغییرات آب و هوایی غیر قابل پیش بینی، فرسایش و شست‌شوی خاک و رشد جمعیت بوده است. از دهه ۱۹۸۰ حدود پنج تا شش میلیون نفر به واردات غذا وابسته بوده‌اند و در کنار این مشکل، تشدید فقر و سوء تغذیه به گسترش بیماری‌های عفونی به خصوص ایدز منجر شده و اتیوپی را سومین کشور دارای جمعیت بالای مبتلا به ایدز تبدیل کرده است. در مجموع تغییرات آب و هوایی آثار بزرگی در تاریخ

آمریکا به گسترش ویروس هنتا^۳ منجر شد که این ویروس هم به علت تغییرات آب و هوایی ناشی از این پدیده بود که به گسترش جمعیت نوعی موش صحرایی اجازه داد بود و این ویروس را تولید کرد و نیز تکثیر وحمله ملخها را هم دامن زد و در نتیجه به مرگ ومیر و ایجاد مشکلات بهداشتی شدیدی منجر شد (۱۷).

منطقه خاورمیانه اساساً با مشکل جدی آب مواجه است و وخامت این موضوع در کشورهای آن متفاوت است. در میان کشورهای خاورمیانه فقط لبنان، ترکیه و ایران برای برآورده کردن نیازهای آبی حال و آینده خود به‌ویژه نیازهای کشاورزی شان دارای منابع آب طبیعی نسبتاً کافی هستند. خاور میانه و شمال آفریقا ۵ درصد جمعیت جهان را دارا می‌باشد. اما تنها صاحب یک درصد آب شیرین جهان است (۳). حدود ۲۰ کشور با دسترسی به آب‌های شیرین تجدیدپذیر داخلی با سرانه آبی زیر ۱۰۰۰ مترمکعب وجود دارد و از این تعداد حدود ۱۵ کشور در خاورمیانه و شمال آفریقا است. بیش‌تر تاریخ و فرهنگ منطقه نقش مسلط آب را به عنوان عامل محدود کننده در توسعه انعکاس می‌دهد (۴). بحران آب در خاورمیانه نه تنها با مساله کمبود مطلق آب، بلکه با توزیع ناعادلانه منابع آبی مرتبط است. علاوه بر این، وجود مقادیر زیادی از آب زیر زمینی فسیلی، که شگفت‌انگیزترین پدیده هیدروژئولوژیکی است، در مقیاس منطقه‌ای بیانگر این وضعیت است که هر کشوری در منطقه خاورمیانه از راه سفره‌های آبی مشترکی که در معرض خطر افت سطح آب و آلودگی هستند با مسائل آبی سایر کشورها مرتبط است.

جدول ۱- سرانه آب و نسبت تقاضای آب به عرضه

کشور	سرانه دسترسی آب در سال ۲۰۲۵ (مترمکعب بر هر نفر در سال)	سرانه دسترسی آب در ۱۹۹۰ (به ازای هر نفر در سال m ^۳)	پسروی و مصرف آب منابع آبی تجدید پذیر
قطر	۲۰	۶۰	۱۷۴
امارات متحده عربی	۱۱۰	۱۹۰	۱۴۰
یمن	۸۰	۲۴۰	۱۳۵
اردن	۸۰	۲۶۰	۱۱۰
اسرائیل (سرزمین های اشغالی)	۳۱۰	۴۷۰	۱۱۰
عربستان سعودی	۵۰	۱۶۰	۱۰۶
کویت	<۱۰	<۱۰	>۱۰۰
بحرین	<۱۰	<۱۰	>۱۰۰
مصر	۶۲۰	۱۰۷۰	۹۷
عراق	n.a	۵۵۰۰	۴۳
ایران	۹۶۰	۲۰۸۰	۳۹
عمان	۴۷۰	۱۳۳۰	۲۲
لبنان	۹۶۰	۱۶۰۰	۱۶
سوریه	n.a	۶۱۰	۹
ترکیه	n.a	۳۵۲۰	۸

منبع: (۲۱)

است و از این تعداد ۱۵ کشور عربی اند (۲۲ و ۳). تغییرات آب و هوا و استفاده افراطی از چاه های دیزلی و الکتریکی، قنات ها را متروکه و ناکارآمد ساخته است و امروز هم به دلیل فقدان عملیات حفاظتی و پاک سازی و رسوب گیری قنات ها عملاً در بسیاری از کشورهای اسلامی از بین رفته اند. در حالیکه به گفته ویسل این قنات ها میراث فرهنگی و تاریخی و تمدنی یک جامعه تمدن ساز است و نماد ذوق و تلاش و سخت کوشی است که باید مورد محافظت قرار گیرند. بیابان زدایی و فرسایش زمین از جمله مشکلات محیط زیستی کشورهای اسلامی است. بیابان بیش تر جهان عرب رادر برگرفته است تقریباً ۱۴/۳ درصد سرزمین های عربی برای کشاورزی مناسب است. (با بارشی تا ۴۰۰ میلی متر) و حدود ۸۹ درصد سرزمین اعراب بارش کم تر از ۱۰۰ میلی متر دریافت می کنند. در راستای بهتر نشان دادن آثار تغییرات آب و هوایی و فهم مناسب تاثیرات این تغییرات و

دو تهدید بزرگی که در جهان اسلام و به خصوص جهان عرب و کشورهای خاورمیانه یافت می شود کمبود آب و تنزل و فرسایش زمین است. مشکل جدیدی که سد راه توسعه در این کشورها بوده است این است که بارندگی در شبه جزیره عربستان و غالب کشورهای خاورمیانه کم و پراکنده است. بهره برداری بیش از حد از منابع زیرزمینی که عمدتاً برای تحقق تقاضاهای آبیاری و پیدایش اراضی سبز است به شدت بازدهی سفره ها را به صورت کمی و کیفی تحت تاثیر قرار داده است. سهم عمده منابع آبی آن ها توسط آب نمک زدایی شده تامین می شود. با نوسانات قیمت و عدم ثبات در قیمت های منطقه، تهیه آب از کارخانجات نمک زدایی هم به شدت هزینه بر شده است. مصرف افراطی تهیه آب از کارخانجات نمک زدایی هم به شدت هزینه بر بوده است و رشد جمعیت هم مشکل کمبود آب را تشدید کرده است بانک جهانی ۲۲ کشور را زیر خط فقر آب تعریف کرده است جایی که سرانه آب زیر ۱۰۰۰ متر مکعب آب

اقدامات انسانی مدل کامل و جامعی از این آثار را تدوین کرده‌ایم (۲۳).

جهان بینی دینی و محیط زیست

مسیحیت

لین وایت در مقاله‌ای بحران‌های اکولوژی غرب را با توجه به ایدئولوژی مسیحیت مورد بررسی قرار داد. وی این سوال را مطرح می‌کند که ما در مورد بوم‌شناسی انسانی یا روابط متقابل انسان و طبیعت با توجه به عقایدمان چه کرده‌ایم؟ وی دو موضوع را مطرح می‌کند. نکته اول این که وی معتقد است یهود و مسیحیت موعظه می‌کنند که انسان‌ها جدا از طبیعت و مافوق طبیعت هستند و می‌توانند آنچه را که در طبیعت وجود دارد را مورد بهره‌برداری قرار دهند و بر طبیعت حاکمیت پیدا کنند. نکته دوم از نظر وی این است که دیدگاه یهود و مسیحیت سبب شده است که انسان به کمک پیشرفت‌های تکنولوژیکی، عملکردهای تخریبی و زیان‌آور را نسبت به طبیعت انجام دهد. آقای لین وایت معتقد است مسیحیت انسان محورترین دین در طول تاریخ است. وی در ادامه تبیین می‌کند که مسیحیت یک ثنویت از انسان و طبیعت برقرار کرد. ایشان به این جمله مشهور دین مسیح اشاره می‌کند که سودمند باش، تکثیر شو و نیز زمین را سرشار کن و آن را مقهور خود کن و بر ماهی‌های دریا و پرندگان آسمانی و بر هر موجود زنده‌ای که روی زمین حرکت می‌کند سلطه داشته باش. لین وایت مسیحیت را عامل نابودی طبیعت می‌داند و تصریح می‌کند که مسیحیت غربی یک ایمان پیچیده است و پیامدهای آن در زمینه‌های مختلف فرق می‌کند. وی نوع اروپایی مسیحیت را مورد انتقاد قرار می‌دهد زیرا طبق بررسی‌های وی نگرش‌های غرب توسط سنت یهودی - مسیحی شکل داده شد. این سنت شامل یک جهان خلق شده فقط برای منفعت انسان بود. در راستای این مساله مسیحیت غربی انسان‌ها را از طبیعت جدا کرد (۸). واقعیت

این است که بعد از رنسانس و تسلط نگاه‌های اومانستی بر جهان مسیحیت، اعتقاد به دارا بودن روح در طبیعت از بین می‌رود و انسان چندین برابر گذشته به غارت و تخریب محیط‌زیست می‌پردازد و با تسلط این جریان طبیعت فاقد روح شد و به شیء تبدیل گشت. اما در هر صورت اگر آیات کتاب مقدس اصلی و تحریف نشده در دسترس باشد و اگر برداشت صحیحی از این آیات می‌شد قطعاً انسان اروپایی سرنوشت طبیعت را چنین غم‌انگیز نمی‌کرد انسان مدرن اروپایی دین و علم را در چارچوب منافع خود و براساس برداشت‌های مطابق با منافع خود تفسیر کرده است و دین و علم را به کنیزک سرمایه‌داری تبدیل نمود و الا دین و آیات کتاب مقدس اگر درست تفسیر می‌شد قطعاً جهان اروپا به این مصایب دچار نمی‌شد.

ادیان دیگر نظیر هندوئیسم، بودائیسم، کنفوسیوس، تائوئیسم و سینتوئیسم هم قابل بررسی هستند، اما نمی‌توان مدل روشن و واضحی از هماهنگی انسان و طبیعت استخراج کرد. آموزه‌های این ادیان ایده‌های قوی از فلسفه چند خدایی هستند و تمام چیزها آثار روح بزرگ هستند و او در کنار هر موجودی نظیر درختان، نباتات، رودخانه‌ها، کوه‌ها و حیوانات و موجودات بال‌دار قرار دارد. واضح است این ادیان نظام‌های دینی نبوده، بلکه نظام‌های فلسفی هستند. مفهوم کارما، سامسارا، نیروانا، آموزه‌های مهمی در سنت بودایی است. بوداییسم سنتی با پیوستگی کارمایی می‌تواند انسان‌ها را بر حیوانات و حیوانات را بر ارواح گرسنه، مرد را بر زن، و راهب را بر عوام برتری بخشد (۲۴). در واقع یک سلسله مراتب اخلاقی غیرعادلانه در این سنت نهفته است. امروز هم دیدگاه سکولاریستی به نهادزدایی و ارزش‌زدایی از همه امور می‌پردازد و نگرش استثمارگرایی و سود گرایی به طبیعت را ترویج نموده است و سودگرایی را منطقی جلوه داده است. در ادامه روند تکاملی دیدگاه‌های محیط‌زیستی در غرب را ارایه می‌کنیم.

جدول ۲- روند تکاملی دیدگاه های زیست محیطی در غرب

براساس	دوره	
ترس از طبیعت	متقدم	اسطوره گرایی
جاندار انگاری طبیعت	متاخر	
انسان های معاصر غربی	متقدم	انسان محوری
تمام فرهنگ ها و همچنین نسل های آینده	متاخر	
توجه به اجزاء طبیعت	متقدم	طبیعت گرایی
حیات به صورت یک واحد یکپارچه	متاخر	

(۲۵).

جهان بینی اسلامی عمق گرا

عناصر و ویژگی های مهم جهان بینی سلطه گرای سرمایه داری و مدرنیته عبارتند از تسلط بر جهان، شیوه زندگی رقابتی و مبتنی بر حرص و طمع، ساختار سلسله مراتبی قدرت، اعتقاد به نامحدود بودن ذخایر فراوان طبیعی و در نتیجه مصرف گرایی و رفاه زدگی و تجمل گرایی افراطی و بهره گیری از تکنولوژی پیشرفته برای بهره برداری افراطی و سود افراطی از طبیعت است (۸).

قرآن تبیین می کند که طبیعت تصادفی به وجود نیامده است؛ فرایند و ترکیب بندی بی سامانی نیست که معنا و منظوری برای خود نداشته باشد و هرچیزی در جهان هستی اثر و هنر خداوند است و قرآن مملو از اشاراتی به منابع ذی قیمت هوا، آب زمین و منع از اسراف است. و نیز قرآن از انسان می خواهد درباره طبیعت و پایداری آن اندیشه کنیم و نیز در خلقت آسمان ها و زمین در از پی هم آمدن روز و شب، در راندن کشتی ها در اقیانوس، در نگرستن به آب و طبیعت و نیز به انواع حیوانات که در سراسر زمین پراکنده شده اند. در واقع قرآن اشاره می کند که این ها نشانه هایی برای کسانی می باشند که اندیشه می کنند. پیامبر اسلام توصیه کردند که هرکس درختی یا کشتی بکار در صورتی که خود، دیگران و حتی حیوانات هم از آن مصرف کنند و یا حتی کسی از سایه آن استفاده کند پاداش آن را دریافت خواهد کرد (۲۵).

برخی از مواضع برجسته اسلام نسبت به انسان که در شکل گیری نظام سیاسی اسلام و ایدئولوژی این دین مبنا قرار گرفته است عبارتند از انسان موجودی دو ساحتی است، تعقل و

خردورزی، استقلال و اصالت روح، اختیار و آزادی توام با مسئولیت انسان، تعهد و مسئولیت پذیری انسان، فناپذیری انسان، نامتناهی بودن انسان، نظام ارزشی بین انسان ها، محوریت انسان در نظام آفرینش و غیره. لذا اسلام برای انسان ارزش بالایی قایل است و هیچ تضادی بین اصالت اسلام و اصالت انسان از دیدگاه اسلام وجود ندارد (۲۶). قرآن کریم سراسر هستی را به زیبایی می ستاید و در این باره می فرماید "الذی احسن کل شیء خلقه و بدأ خلق الانسان من طین". سجده / ۷. انسان نیز در کمال زیب آفریده شده است "لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم". تین / ۴. گرچه هر موجودی زیبا خلق شده، لیکن چون انسان می تواند خلیفه الله شود نسبت به مخلوقات دیگر از محاسن برتری برخوردار است که مخلوقات دیگر فاقد آن هستند. خداوند سبحان بعد از تبیین آفرینش انسان فرمود "فتبارک الله أحسن الخاقین". زیبایی انسان علاوه بر ظاهر آراسته و نظام مند او، در گرو کرامت اوست (۲۷). لازمه نماینده یا جانشین بودن انسان در زمین، تبعیت و پیروی از هر چیزی یا کسی است که مالک و خالق زمین به ان امر می کند. یعنی در واقع، نماینده و وکیل باید به دستور کسی که نمایندگی و وکالت را به او داده است رفتار کند. یک نماینده باید در آنچه که به او سپرده شده است، همانند یک امانت دار الهی عمل نماید. بنابراین زمین ملک خداست و آدمیان هم بندگان خدا هستند و این به معنای آنست که از دیدگاه اسلام، هیچ فردی مالکیت مطلق و همیشگی ندارد. هیچ فردی حق ندارد در اموال خود، هرگونه دلش خواست تصرف کند یا آن را ضایع کند. مالکیت

ج - نهادها و قوانین اسلامی مثل ارث، حج، زکات، صدقه به وی انگیزه پس انداز مثبت را می‌دهد زیرا همین محرک‌ها می‌توانند پاداش‌های معنوی و مادی در پی داشته باشند (۲۹). زندگی پیامبر و ائمه ساده بود. در جامعه سکولار، مد، مصرف کالاهای لوکس یک نمادی از جایگاه و مقام فرد محسوب می‌شود. این رفتار غیر محیط زیستی است. در اسلام میل به مصرف گرایی، مدگرایی کالاهای لوکس با موانع قانونی و اخلاقی به حداقل می‌رسد. پیام محیط‌زیستی منتقل شده در متون مذهبی اسلامی بسیار ساده است. انسان باید به این الطاف خداوند با ایجاد یک نگرش مسئولانه، متفکرانه و خلاقانه و با آگاهی اکولوژیکی واکنش نشان دهد. این مساله همچنین به انسان نسبت به مزایای حاصل از الطاف و محبت‌های خالق یادآوری می‌کند و می‌گوید زیاده‌روی نکنید و مومنان کسانی هستند که هنگام خرج کردن نه زیاد تجملاتی مصرف می‌کنند و نه خسارت به خرج می‌دهند و همیشه میانه روی می‌کنند لذا اعتدال و میانه‌روی و آگاهی اکولوژیکی به عنوان هدف رفتاری انسانی ظاهر می‌شود و به تعادل اکولوژیکی به عنوان غذای فکر برای بشر اشاره می‌کند (۳۰ و ۳۱).

از دیدگاه اسلام، تمامی موجودات دارای آگاهی هستند. همه موجودات یاد و تسبیح خدا می‌گویند (۳۸: اسراء/۴۴) و حتی بر عاطفه و قابلیت تاثیر و تاثر اجزای طبیعت نیز اشاره شده است. اسلام همچنین رابطه نزدیک بین انسان و سایر موجودات را حایز اهمیت خاصی می‌داند همان طور که صلوات بر پیغمبر (ص) و خاندان وی، در واقع طلب آموزش و مغفرت برای جمیع کاینات است. اسلام هیچ عذری را برای آلوده کردن طبیعت نمی‌پذیرد حتی اگر در مقابله با دشمن باشد. این آیات که هدف از آفرینش را بهره‌مندی انسان معرفی کرده است، همان طور که دیدیم موجب سوء تدبیر قرار گرفته است. اسلام وجه تمایز انسان با دیگر موجودات را، داشتن روح الهی و عنصر ملکوتی می‌داند و در عین حال طبیعت را نیز بی جان نمی‌داند انسانی که تمام ذرات عالم را در حال ستایش پروردگار می‌داند،

در بینش اسلامی شرایط و ضوابط دارد. این ضوابط ضامن توسعه پایدار است (۲۸).

جاننشینی خداوند توسط انسان بر روی زمین هم اصل دیگری است که رابطه ان با محیط زیست بسیار حیاتی است خداوند انسان را خلق کرده تا در همه جنبه‌های حیات تسلیم وی باشد او انسان را از همه منابع طبیعی و مادی و معنوی برخوردار ساخته است تا وظایف خود را بر روی زمین انجام دهد. شریعت وی را موظف کرده است تا استفاده کارآمد و عادلانه از این منابع داشته باشد و کیفیت حیات را ارتقا بدهد. این جاننشینی معانی و دلالت‌هایی دارد. یکی ایجاد برادری جهانی و دیگر امانت‌داری در استفاده از منابع؛ لذا افرادی تربیت می‌شود که مبنای شخصیت خوب و کارآمد باشند و عدالت اجتماعی را بین همه انسان ها بدون رنگ، نژاد و موقعیت جغرافیایی نهادینه می‌کند که خود باعث همکاری سودمند و تقسیم عادلانه منابع می‌شود معنی و دلالت دیگر جاننشینی انسان، امانت داری انسان است خداوند صاحب اصلی منابع است و انسان موظف به استفاده مناسب از این منابع می‌باشد و به عنوان یک امانت با آن‌ها رفتار می‌کند و از آن‌ها طبق اصل امانت و اعتماد سود می‌برد و او نمی‌تواند منابع را در هیچ مورد تخریب کند آخرت مفهوم بنیادی دیگر است یکی از عقاید بنیانی اسلام است. ما از دل این مفهوم دکترین اسلامی مسئولیت پذیری را استخراج می‌کنیم. لذا با این دیدگاه حیات اسلامی معانی و نتایج و دلالت‌های خوبی برای محیط‌زیست دارد اولین آن آگاهی‌های محیط‌زیستی است. مصرف در اسلام به شکل زیر سازماندهی شده است

۱- مصرف کالاهای حرام ممنوع است

۲- مصرف کالاهای حلال هم با محدودیت‌ها و موانع زیر روبه رو می‌باشد :

الف - از تخریب و اتلاف منابع و کالاها باید اجتناب ورزید.

ب - تعادل کلی در مصرف باید رعایت شد.

غربی، فقط انسان‌ها دارای ارزش ذاتی می‌باشند و طبیعت فقط به منزله یک ارزش ابزاری و به عنوان منبع فایده بخش مورد استفاده انسان قرار گرفت. به باور بوم محوری سیاسی، مسایل محیطی زمانی حل می‌شوند که تحولات بنیادی در ایدئولوژی سرمایه داری صورت می‌گیرد و یک مردم سالاری واقعی حاکمیت یابد. در این راستا آرن نائیس معتقد است رعایت سنت‌های اخلاقی و مذهبی شرق، می‌تواند ما را در حفاظت محیط زیست یاری کند و این‌که در جهان هستی، همه موجودات زنده، جهت زندگی، رشد و شکوفایی، باید از حقوق و ارزش‌های برابر برخوردار گردند و هیچ فردی نجات نمی‌یابد، مگر آن‌که همه ما نجات یابیم. انسان‌ها از اجزای طبیعت هستند نه بیرون از آن و یا فوق طبیعت(۱).

قرآن مجید چنین تعلیم می‌دهد که کیهان، طبیعت، همگی آیات آفریدگار جهان می‌باشند در روی زمین هیچ دینی بر ضد تخریب محیط‌زیست و حیات جانداران و همچنین در برابر نابودی منابع و ثروت طبیعی اعطایی خداوند، چنین ندایی روشن نداده است. می‌توان گفت در جهان بینی اسلامی عمقگرا، تاکید اصلی بر همبستگی و احترام طبیعت و حق حیات عناصر محیط زیست، شیوه زندگی جمعی و مشارکت مدارانه، مردم سالاری، اعتقاد به محدودیت منابع زمین و در نتیجه مصرف متعادل و بازیابی منابع زمین و در نهایت استفاده از تکنولوژی مناسب است.

حکومت اسلامی و محیط زیست

وظیفه اساسی حکومت اسلامی در عرصه محیط‌زیست تامین پایداری و نیز استفاده موثر و عادلانه از منابع طبیعی است برای این منظور حکومت اسلامی مجموعه ای از اقدامات را می‌بایستی انجام دهد.

قانون گذاری

قوانین اسلامی مربوط به محیط‌زیست در متون فقهی مشخص و کدبندی شده‌اند. شریعت به حکومت اسلامی اجازه وضع قوانین جامع و روشنی را می‌دهد تا با آلودگی خاک و آب

خود را بیگانه با طبیعت می‌بیند و هرگونه بهره برداری از آن را در راستای رهنمودهای اجرایی اسلام انجام می‌دهد (۲۶).

در قرآن حفاظت از طبیعت بر مبنای این اصل است که خالق طبیعت بخش‌ها و اجزای مختلف جهان را خلق کرده است و همه این اجزا مکلفند. هر کدام وظیفه و کارکردی دارند همانا همه چیز را با معیار اندازه خلق کردیم (قرآن کریم، سوره رعد آیه ۸ : ۵۶۷) احترام به خدا به این معناست که شما به خلقتش احترام بگذارید. علی (ع) خطاب به مردی که کانال را حفر می‌کرد و اراضی متروکه را احیا می‌کرد سفارش می‌کند از آن بهره برداری کن، مادامی که شما خیر خواه و نیکوکارید نه فاسد و فسادگر و مادامی که کشاورز و پرورش دهنده‌اید نه تخریب‌گر. وظیفه سوم عدم تخریب و سوء استفاده و خسارت به طبیعت است قرآن صریحاً می‌گوید در زمین فساد نکنید (۳۲). پورجوادی معتقد است که در اسلام، سنت اندیشه هرگز مطلق نشده و همواره مفهوم عمیق اسلام و قرآنی خود را حفظ کرده است. اما در منطق دکارت، این دریافت ویژه اندیشه رنگ باخته و جای خود را به منطق می‌دهد. به گفته پورجوادی اندیشه مدرن غربی در اساس فلسفی است و این فلسفه تنها منطق را ارج می‌نهد در حالی که در تاریخ تمدن اسلامی، فیلسوفان تنها بخشی از اندیشمندانند و سایر اندیشمندان یعنی عارفان و صوفیان هرگز اجازه نمی‌دهند تا اندیشه فلسفی، مطلق گردد. روش ابن سینا در رابطه با طبیعت به روش تجربی علوم مدرن شباهت بسیار دارد با این حال ابن سینا جویای سلطه بر طبیعت نبود و از آن‌جا که طبیعت از دیدگاه او دارای سویه ای اسرارآمیز و درونی بود، هرگز به شی سلطه پذیر تبدیل نشد. ابوریحان بیرونی نیز نکوشید تا دانش انسان از طبیعت را به جای خود طبیعت بگیرد برای بیرونی و اندیشمندان اسلامی، طبیعت پیش از هر چیز افریده خداوند است و تصویری که انسان از طبیعت به دست می‌آورد، هرگز نمی‌توانست با حقیقت آن برابری کند(۷).

در جهان بینی اسلامی، کل انسان‌ها و طبیعت، با هم بخشی از کل نظام عالم را تشکیل می‌دهند. درحالی که در فرهنگ‌های

حوزه انسان ها نیز فراتر رفته و شامل حیوانات، گیاهان و حتی اشیای به ظاهر بی جان مانند آب، سنگ و خاک نیز می شود (۲۶).

نتیجه گیری

هارل معتقد است نظام دولتی ممکن است بخشی از مساله باشد لیکن بخش ضروری راه حل معضلات محیط زیستی نیز هست. فقدان همبستگی جهانی در خصوص منابع و مسایل محیط زیستی، اساساً در نظام حکومتی ریشه ندارد بلکه ریشه آن در ناتوانی انسان ها در توافق بر سر ماهیت و شدت تهدیدات محیط زیستی، معنای پایداری و تداوم و اصول مدیریت محیط زیست جهانی است. داللی نیز معتقد است با توجه به استفاده بی رویه جهان توسعه یافته از منابع و نیز با توجه به فقر حاکم بر اکثر نقاط سیاره زمین، آشکار است که حفظ محیط زیست الزاماً باید در جوامعی آغاز شود که بی بند و بارترین مصرف کنندگان و هدر دهندگان منابع هستند. اما ترتیبات بین المللی برای تضمین حفظ جریان منابع و نیز پایین نگه داشتن قیمت آن ها موجب تشدید تفاوت های اقتصادی کنونی می شود در ایالات متحده، رئیس جمهور سابق امریکا، جرج بوش معتقد بود که کنترل انتشار گازهای گلخانه ای و سایر سیاست های مطلوب برای محیط زیست به اقتصاد ملی امریکا صده می زند لذا آقای بوش موضع خصمانی را اتخاذ کرد و گفت: اسناد قانونی لازم الاجرا، چنان از حیز انتفاع ساقط شده اند که عملاً هیچ تاثیری نداشتند. رئیس جمهور بوش از حضور در اجلاس ریو طفره رفت تا آن که قراردادهای مربوط به گاز CO₂ از هرگونه سخن الزام آور درباره میزان انتشار و زمان بندی های کاهش این گاز فراموش شد. دولت ایالات متحده امریکا به این دلیل که حاضر نیست تا هزینه محیط زیست را در خارج از مرزهایش پرداخته و مانع فعالیت صنایع بیوتکنولوژی خود شود، با پیمان تنوع زیستی مخالف کرد. در این بین مردم جهان به خصوص اروپا و جهان سوم تسلیم استبداد متفاوتی شده اند؛ استبدادی که زیربنای جهان کهنه سوداگرای را تشکیل داده و در دوران مدرنیته و سرمایه داری دوباره پا گرفته است (۲).

و هوا برخورد کند. اصل لاضرر به حکومت اجازه می دهد تا بر علیه صنایع آلوده کننده از طریق تعطیل کردن آن ها، به حداقل رساندن مواد خروجی آن ها از طریق مالیات و سهمیه بندی اقدام کند. قوانین اسلامی اجازه به زیرکشت بردن اراضی لم یزرع را داده است. پیامبر (ص) می فرماید هرکس اراضی متروکه را احیا کند صاحب آن چیزی است که او احیا کرده است. قوانین مربوط به استفاده از آب و آبیاری در فقه اسلامی قابل استخراج است. پیامبر قانونی را نهادینه ساخت که طبق آن جنگل و حیات وحش کالاهای آزاد و مجانی هستند که می بایستی تحت اعتماد و امانت داری اسلامی حفظ شوند. قوانین اسلامی کشتن حیوانات و ایجاد نزاع میان حیوانات را ممنوع ساخته است. لذا قوانین اسلامی همه عرصه ها را پوشش می دهند و به خاطر ماهیت اخلاقی آن ها، احتمال بیش تری وجود دارد که بر مبنای آن ها اقدام و عمل شود (۲۹).

برنامه ریزی و نظارت

در جامعه و اقتصاد اسلامی کل وظیفه مدیریت محیط زیستی را نمی توان به سیستم بازار واگذار کرد؛ چون این کار دو نقص مهم دارد. نخست اینکه عاملان اقتصادی هزینه های اجتماعی آلودگی را نادیده می گیرند و دوم اینکه این عاملان افق کوتاه مدت دارند. تلاش آن ها برای به حداکثر رساندن سود در کوتاه مدت منجر به استفاده بیش از حد و مصرف منابع طبیعی می شود و مسلماً نسل های آینده به علت اقدامات آن ها که علیه روح عدالت بین نسلی است رنج می برند. لذا در این شرایط حکومت اسلامی اثرات مخرب سیستم بازار را خنثی می کند و یک طرح مناسب محیط زیستی را که تقاضای طولانی مدت این بخش را را به شیوه پایدار تامین کند فراهم می کند این طرح بر پایه به حداکثر رساندن پایداری منابع طبیعی، میزان تحمل پذیری زباله و آلودگی است. لذا حکومت عملکرد بازار را در چارچوب فوق اجازه می دهد (۲۹).

اصل عدالت: مطابق تعریف آن است که حق هر موجودی چنان که شایسته اوست ادا شود (اعطاء کل ذی حق حقّه) این تعریف از عدالت یک تعریف تام و تمام است که از

۲. مویر، ریچارد، ۱۳۷۹، درآمدی بر جغرافیای سیاسی، ترجمه میرحیدر، ذره؛ صفوی، رحیم، انتشارات سازمان جغرافیایی، صص: ۴۵۰-۴۷۵.
۳. Brook. David(۲۰۰۷) **Fresh water in the middle East and North Africa:** ۳۲-۵۹
۴. Biswas.Asit(۱۹۹۴)**integrated water Resources management in latin America:** ۹
۵. بررسی میزان مصرف انری در ایران و جهان: قابل دسترس: <http://www.۵۹۸.ir>
۶. نصر، حسین، فغفوری، محمد حسن، ۱۳۸۶، دین و نظام طبیعت، انتشارات حکمت، چاپ دوم، صص: ۱۳۲۱-۳۵۳
۷. هودشتیان عطا(۱۳۸۱) مدرنیته، جهانی شدن و ایران، انتشارات چاپخش، چاپ اول، صص: ۱-۱۲۶
۸. شکوئی، حسین(۱۳۸۲) مکاتب و اندیشه های جغرافیایی، انتشارات گیتاشناسی، تهران، چاپ اول، ص ۱۳
۹. Sag off , mark(۱۹۸۸) **the Allocation and Distribution of Resources :** ۲۷۷-۲۷۹
۱۰. رحمتی انشالله، ۱۳۸۱، ماهنامه پژوهشی اطلاعات حکمت و معرفت شماره، صص: ۳۶
۱۱. Selim ,mohannadSayed **Environmental Security in the Arab world :** ۸۴۴-۸۵۳
۱۲. Richard York (۲۰۰۳)**The Environmental Consequences of Modernity,** ۳-۲۷
۱۳. پوراحمدی، حسین(۲۰۰۵) جهانی شدن و اقتصاد سیاسی بین المللی، نشر قومس، چاپ چهارم، ص ۸۶

در کل اصول و ارزش های اکولوژیک زیر را می توان در اسلام یافت: اولین اصل این است که رفاه و شکوفایی انسان و غیر انسان بر روی زمین دارای ارزش ذاتی است. این ارزش ها مستقل از مفید و سودمند بودن یا نبودن جهان غیرانسان برای مقاصد انسانی می باشد. اصل دوم می گوید توانگری و پرمایگی تنوع زیستی اشکال حیات در تحقق این ارزش ها مفید هستند و در ذات خود ارزش مند هستند. اصل سوم تاکید می کند که انسان ها هیچ حقی برای کاهش این پرمایگی و تنوع زیستی به جز برای تامین نیازهای اساسی خود ندارند. اصل چهارم این مهم را ترویج می کند که شکوفایی حیات و فرهنگ های انسانی و حیات غیر انسانی نیازمند جمعیت انسانی اخلاقی، قانع، عادل و متعادل و غیر اسراف کار است. اصل پنجم گوشزد می کند که دخالت کنونی انسان در جهان غیر طبیعی، افراطی است و این وضعیت در حال بدتر شدن است. اصل ششم معتقد است که سیاست های ما باید تغییر کنند. این خط مشی ها ساختارهای اقتصاد، سیاست و ایدئولوژی ما را تحت تاثیر قرار داده اند. اصل هفتم تصریح می کند که تغییرات ایدئولوژی عمدتاً شامل ارزیابی کیفیت حیات به جای طرفداری صرف از افزایش کمیت های زندگی می باشد (۳۰). آگاهی ها و هشیاری های عمیق و متفاوتی بین عالی بودن و بزرگی وجود دارد. چون اصول فوق در حقیقت نرم های اخلاقی بنیادی هستند. لذا پیروان این آموزها تعهداتی قوی به طور مستقیم و غیر مستقیم برای ایجاد این تغییرات ضروری برای خود و دیگران برای داشتن جهان و آینده بهتر دارند و می توانند براین مبنا ائتلاف های مذهبی، سیاسی و محیط زیستی ایجاد نمایند. این نرم ها باعث خودشناسی شده و انسان ها را از خود پرستی و منافع فردی رها می کند.

منابع

۱. شکوئی، حسین(۱۳۸۱) اندیشه های نو در جغرافیا، انتشارات گیتاشناسی، تهران، چاپ اول، ص ۱۷۹

۲۵. حق شناس، محمد، ذاکری، محمد حسین، ۱۳۸۷، جستجوی مفاهیم اخلاق زیست محیطی در آموزه های اسلامی، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال سوم، شماره های ۱ و ۲؛ صص: ۴-۸.
۲۶. حسینی، سیدجلال، ۱۳۸۷، پایان جهان مدرنیته یا... انتشارات رمز هدایت، چاپ اول، صص: ۱۱۳-۱۴۰.
۲۷. اکبری راد، طیبه، ۱۳۹۱، نقش تعالیم اسلام در کاهش بحران های زیست محیطی، مجله محیط شناسی، سال سی و نهم، شماره ۱ بهار، صص: ۸-۷۳.
۲۸. غنیمی، زالدین، ع. م. ۱۳۶۹. تربیت زیست محیطی اسلام و حمایت محیط زیست دریایی از آلودگی، سازمان تربیت و فرهنگ و علوم عربی، صص ۷۳، س. ق. ۱۴۰۰. ق. دارالشروق، جلد ۱ صص ۲.
۲۹. Akhtar. Muhamadramazan (۱۹۹۶) **towards an Islamic approach for environmental balance:** ۱-۲۵
۳۰. Ammar.Nawal(۱۹۹۵) **Islam, population and the environment:** ۱۲۳-۱۳۷
۳۱. Naff. Thomas (۲۰۰۹) **Islamic law and the politics of water :** ۳۸-۳۹
۳۲. Amery, hussin(۲۰۰۱) **Islam and the environment:** ۳۹-۴۹
۱۴. Hizbut, tahrir(۲۰۰۹) **the Environment problem, its causes and Islam's solution:** ۱-۳۰
۱۵. stec and baraj(۲۰۰۹) **scenarios of environmental change and migration,** ۱-۱۸
۱۶. rooneyc.mcmichael(۱۹۹۷) **health at crossroads,** , ۲۵۷
۱۷. mcmichael,toney(۲۰۰۱) **human frontiers,environment and diseas,** ۱-۳۷۸
۱۸. Thomas S.Ashton, ۱۹۴۸. **The Industrial Revolution (۱۷۶۰-۱۸۳۰).** Oxford University Press.
۱۹. fagan.b(۱۹۹۹) **floods,famines and emperors,** ۹
۲۰. Duchin.t.kostor(۱۹۹۴) **hantavirous pulmonary syndrome,** ۵۵
۲۱. Dolatyar, mosttafia(۲۰۰۰) **politics of watter in the middle east:** ۹-۱۲
۲۲. Lowi Miriam R(۱۹۹۹) **political and institutional response to transboundary water disputes in the middle east:** ۱-۵
۲۳. Wessels, toska(۲۰۰۹) **water crisis in the middle east:** ۱۳۱
۲۴. Kirman.Ali(۲۰۰۸) **Religious and secularist views of the nature and Environment :** ۲۶۹

Hegemonic worldview and its relationship with environmental Crises in the world

Reza Eltyaminia^{1*}

eltyaminia@yahoo.com

Ali Hosani²

Abstract

In Islamic worldview, all humans and natures, together consist a part of entire of universe system. while in west cultures, only human are of essential values and nature is used as an instrumental value and a profiting source . according to political ecological belief, environmental issues will be solve if(when) fundamental changes is happen in the capitalist ideology and when a real democracy is prevailed and created in the countries of the world.so in this long with , aren naeis argue that pay attention to or take into consideration of ethical and religious traditions of the east could help us in protect of the environment and also we must believe that in the world, all alive creatures, in order to live, promotion and bloom, must have equal values and rights and nobody is save but everybody is saved. All humans are a part of nature not outside of it or upon it.(sakoe,۲۰۰۲,۲۲).findings of the research show that the unreligious anthropologist and worldview and attitude and view based on humanism view and greed and avidity is causing many of environmental disasters and calamities. So, emendation or reformation of attitudes, believes and human view a bout human and environment within or in long with Islam systematic view could remove many of environmental and political issues and insecurities.

This research while is studying the cultural and thought backgrounds causing environmental destruction under modernity and also with explanation of religious and cultural worldviews and their impacts on global ecology and environment, is looking for explanation and codification of Islamic environmental pattern to protect and preserve the balance of global and regional environment. the study is a basic and fundamental research and is used the Islamic realism and constructionist mean ology to do this research.

Keywords: Environment, Islam, Modernity, Worldview, Attitude.

¹- Assistant professor, Department of political science, Yasug university, Iran.(Corresponding Author)

²- Assistant professor, Department of theology and philosophy, Yasug university, Iran.

